

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ,
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА

УКРАЇНСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО В КИЄВІ Й ЙОГО НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО

Наука дуже довго була забороненою сферою для українства в Росії. Уже звісний циркуляр Міністерства внутрішніх справ 1863 р. фактично обмежив українське слово в Росії самою белетристикою, а указ 1876 р. зробив се ще більше категорично і рішучо. Наукові праці на українській мові в Росії не могли виходити, а сильні обмеження терпіло наукове дослідження в різних сферах українознавства навіть на якій-небудь мові. Українці Росії, що заложили в 1873 р. спеціальну інституцію для розвою української науки у Львові (“Товариство імені Шевченка”), у себе дома, на своїм українським ґрунті, позбавлені були сеї можності. Свої наукові праці на українські теми вони мусили друкувати по-російськи — стрічаючися при тім ще і з різними обмеженнями й капризами цензури, або віддавати їх до українських видань заграничних, які в Росії були дуже мало приступні й знані, бо звичайно належали все до категорії видань, “абсолютно заборонених в Росії”. — включно до етнографічних текстів і історичних документів, видаваних, наприклад, тим же “Науковим товариством імені Шевченка” у Львові. Розуміється, все отсе відбивалося дуже шкідливо на розвої української наукової роботи в Росії й вражало дуже прикро українське громадянство. Прикре було се обмеження в свободі творчості в одній з найблагородніших сфер людського духового життя. Тяжкою була свідомість того, що для українського національного життя зістається забороненою, неприступною та сфера, що вінчає собою повноту культурно-національного життя, служить найвищою рекомендацією духової дозрілості суспільності, глибини й серйозності її культурного життя. Гіркою образою мусило відчуватися, що тим часом як маленька закордонна Україна могла розвинути у себе, в своїм Науковім товаристві, протягом останнього десятиліття таку поважну наукову роботу, заложити міцні підвалини наукового українознавства і здобути для нього поважання й признання в наукових сферах інших народів, — велика Україна російська, її наукові сили, її наукові робітники мусять зіставатися пасивними свідками того всього, або містити свої праці в виданнях, “в Росії абсолютно заборонених”. І як тільки упали цензурні заборони, що творили такі ненормальні й прикрі обставини для культурного українського життя*, в українських кругах зараз же мусило виникнути бажання — поруч львівського “Наукового товариства імені Шевченка” сотворити на російській Україні свої місцеві огнища наукової роботи, інституції й органи для української наукової мислі.

“Временные правила о печати” скасували весною 1906 р. заборони, утворені указом 1876 р., і слідом за сим групою українських учених Києва

був вироблений план “Українського наукового товариства”, що своєю метою ставило “допомагати розробленню й популяризації українською мовою ріжних галузей науки”, підтримувати зв’язки між ученими, що працюють в ріжних сферах науки, особливо в Києві, давати їм спромогу обмірковувати серед членів Товариства питання, які вони студіюють, знайомити членів Товариства з наготовленими до друку статтями, науковими відкриттями і вислідами, помагати розповсюдженню наукового знання через лекції і видання, для того уряджувати публічні засідання, систематичні курси, наукові екскурсії, видання і т. ін. (статут Товариства). Вироблена в такім дусі устава Товариства була затверджена властю з кінцем 1906 р., а дня 29 квітня 1907 р. відбулося перше загальне зібрання для введення в життя Товариства. Підписаний як голова Львівського наукового товариства ім. Шевченка привітав нове огнище української наукової мислі, а присутні, вважаючи за потрібне задокументувати тісну зв’язь свою з науковою роботою, яка велася досі тільки Львівським товариством на всю соборну Україну, вибрали головою свого першого бюро голову Львівського товариства. Зібрання рішило деякі принципіальні питання, ухваливши, що все діловодство Товариства повинне вестися українською мовою, так само для всіх засідань і виступів, рівно ж і для видань Товариства прийнято українську мову, а інші мови рішено допускати тільки як виїмок. Переведено першу запись членів, в числі 21, і вибрано тимчасове бюро, яке мало вести справи Товариства до кінця року й дістало поручення доложити старань до того, аби Товариство якнайскоріше організувалося й розпочало свою наукову роботу.

В се бюро, крім підписаного, як голови, ввійшли Ор[ест] Ів[анович] Левицький і В.П.Науменко як товариші голови, В.І.Щербина як скарбник, І.М.Стешенко як секретар, М.Ф.Біляшевський як бібліотекар і Я.Н.Шульгин як заступник секретаря; пізніше дібрано ще одного члена — О.С.Грушевського.

Сповняючи бажання членів, голова Товариства виготовив на друге загальне зібрання, скликане на день 25 мая, реферат про наукову організацію Товариства, такого змісту:

“Українське наукове товариство мусить мати перед очима подвійну мету, вказану йому і його статутом, і тими обставинами, в яких задумує воно розвивати свою діяльність: по-перше — організацію наукової роботи, по-друге — популяризацію серед суспільності здобутків сучасної науки.

Наукова робота має розвиватися по змозі у всіх областях науки, а передусім — в сфері українознавства, то значить, в тих областях наукової роботи, які роз’яснюють нам минувшість і сучасне життя українського народу й його території. Організація наукової роботи в сих напрямках вимагає певної спеціалізації, а власне — поділу на секції наукових сил Товариства.

Відповідно до завдань, які собі становить Товариство, найбільш практичним здається випробоване вже й іншими аналогічними інституціями групування в трьох секціях. В секції історичній — для історії з помічними науками, археології, етнології, історії права, історії штуки — взагалі і особливо в приложенні до України: її історії, археології, етнології і т. д.

В секції філологічній, — для мови, історії літератури й народної словесності, української й загальної. В секції математично-природничій — для наук математичних, природничих і лікарських — взагалі і в спеціальному приложенні до українського народу й України.

До секцій належить наукова робота в зазначених вище і споріднених з ними областях. В них мають обговорюватися наукові праці, внесені до Товариства, оцінюватися й ухвалюватися роботи, призначені для публікацій Товариства. Організуються вони тим способом, що кожному членові Товариства дається право записатися до котрої-небудь секції Товариства і брати участь в її заняттях; в інтересах якнайскорішого розвитку наукової роботи треба зараз же, як сей план буде прийнятий, оповістити всіх членів Товариства про се. Для координування наукових занять секцій з загальним життям Товариства до Ради Товариства, з правами голосу, мають входити голови секцій або вибрані замість них делегати. Подробиці устрою й діяльності секцій має означити інструкція, вироблена спільно секціями й затверджена зборами Товариства.

Для організації наукових занять в певних областях науки, які вимагають ширшої участі робітників не тільки з Товариства, а і з-поза нього, при секціях повинні організуватися наукові комісії як помічні, організаційні органи їх. Хоч загалом се вже належить до діяльності секцій, проте не можна не піднести тут потреби двох комісій, дуже потрібних уже зараз, в перших же початках діяльності Товариства. Се комісія етнографічна, для народної словесності (фольклору) і етнології при секціях історичній і філологічній; вона дуже важна з огляду на велику масу матеріалу й потреби групування коло його збирання й оброблення робітників з-поза Товариства. Друга, ще потрібніша з огляду на теперішні обставини українського життя — се комісія язикова, при секції філологічній. Пекучі питання вироблення і приведення до можливої однаковості української правописі, граматики, термінології і взагалі певних принципів літературної мови роблять її невідмінно потрібною, і через те заснування сих двох комісій треба б в принципі ухвалити тепер же, разом з заснуванням секцій, і оповістити про се членів, щоб заздалегідь гуртувати для них наукових робітників.

Так само вважав би я потрібним ухвалення в принципі, щоб Товариство, скоро тільки наукова робота проявить себе в нім, приступило до видавання наукового видавництва, яке б подавало наукові праці й реферати членів і служило свідомством його наукового життя; по-друге — приступило б до

організації з їздів українських наукових діячів, які б могли бути дуже корисними і в різних справах більш практичного характеру і послужити сильним і успішним способом на те, щоб викликати живіший науковий рух також і по інших частях України.

Щодо популяризації науки, то тут, полишаючи діло Раді й секціям Товариства, належало б висловити бажання, щоб уже від осені Товариство могло б приступити до організації публічних викладів, поодиноких лекцій і цілих серій їх, особливо з сфери українознавства, а для сього потрібно оповістити членів про такий план і просити тих з них, які б взяли на себе читання таких лекцій, аби завчасу сповістили Раду Товариства про свій замір і подали програми своїх викладів, аби Рада могла завчасу добути дозвіл на ті виклади.

Другою такою точкою в популяризації науки, на яку мусило б звернути увагу Товариство та заохотити своїх членів до роботи в тім напрямі, було б приготування підручних наукових курсів — і загального характеру, і особливо — з українознавства, з тих областей його, в яких ми ще не маємо українських курсів — як історія українського письменства, географія і статистика України, і т[ому] под[ібне].

Не входячи в деталі біжучої роботи, не в'яжучи їх наперед повзятими ухвалами й інструкціями, я думаю, що в отсих точках треба вже тепер прийняти принципіальні рішення, які б послужили точками виходу для наукової й організаційної діяльності Товариства вже на початках будучого академічного року”.

Сей план був в принципі прийнятий зібранням, але тому, що референт не був присутній і реферат читався без нього, рішено ухвали відложити на нове зібрання. На зборах дня 14 вересня зібрання, обміркувавши ще раз план наукової організації і вислухавши пояснень референта до тих пунктів, які викликали дебати на попередніх зборах, рішило прийняти предложений план:

“Для організації наукової роботи приступити до утворення секцій і комісій по певним групам наук, і насамперед організувати три секції, до яких можна сподіватися більшого числа членів, а власне:

а) секції історичної — для історії з помічними науками, археології, етнології, історії штуки, права, економіки — взагалі і особливо для історії України: її археології, етнології і т. д.;

б) секції філологічної — для мови, історії літератури, народної словесності — української й загальної;

в) секції природничої — для наук фізично-математичних, природничих і лікарських взагалі і в спеціальному приложенні до українського народу й України.

Особи, що працюють в таких сферах знання, які ріжними своїми сторонами заходять то в ту, то в іншу групу наук, можуть приставати до тої секції,

до якої почувають себе ближчими по характеру своїх занять. Так географ чи антрополог може пристати чи до природничої, чи до історичної секції, етнограф — чи до філологічної, чи до історичної, куди чує себе ближчим.

Нові секції можуть творитись і відокремлятись, коли до них заявиться значне число членів.

Окрім секцій, як органи менші, спеціальніші, помічні для секцій, будуть творитись комісії, до яких можуть належати і не члени Товариства. Творення їх буде залежати від зросту роботи. Намічено комісії язикову і етнографічну, для яких можна сподіватися багато діяльних сил. Дуже пожадана була б комісія статистично-економічна, коли б знайшлося для неї досить робітників якнайскоріше.

І секції, і комісії являються робочими органами Товариства. Член Товариства не обов'язаний належати до них і брати участь в них; хто ж пристає до них, приймає на себе моральний обов'язок брати діяльну участь в роботі тої секції чи комісії, до котрої він пристає. Окрім котроїсь секції, можна належати і до одної чи кількох комісій; можна належати до комісії, не належати до ніякої секції, і навпаки.

Насамперед мусять бути організовані секції. Коли заявиться до них відповідне число членів, Рада скличе їх для організування своїх секцій, а потім секції спільно вироблять інструкцію для себе, яка буде нормувати їх діяльність.

Поки секції і комісії не організуються вповні, наукову роботу буде організувати Рада”.

Про ці плани організації оповіщено членів Товариства і взагалі людей визначних своїми науковими роботами: їх заохочувано вступати до Товариства, вписуватися до секцій, брати участь своїми працями в наукових засіданнях Товариства, в проєктованих ним публічних лекціях і виданнях.

“Подаючи сей план до відомості членів, — оповідалося в циркулярі з дня 26.IX, — Рада просить їх взяти якнайбільш діяльну участь в його здійсненні, сповіщати про ті предмети і той напрям, в якім пп. члени наміряються свою участь в його діяльності проявити, чи в рамках сього плану, чи, може, в якійсь іншій формі, яку вони вважають корисною. Все бо, що буде змагати до розвою українського наукового життя і буде по силам організації Наукового товариства, воно не лишить без уваги. Але для здійснення його завдань потрібно, щоб люди науково приготовані і одушевлені бажанням потрудитися для наукового і взагалі культурного розвою українського, горнулися до нашого Товариства. Тому просимо членів наших заохочувати таких людей, аби вступали в члени нашого Товариства та брали участь в його роботі”.

Наукову діяльність Товариства Рада рішила скупити насамперед в наукових засіданнях Товариства. Такі засідання рішено відбувати приблизно

два рази на місяць. Перше засідання відбулося дня 16 вересня [1907]; на нім доложені були реферати*: М.С.Грушевського “Господарство польського магната на Задніпров’ї перед Хмельниччиною” й Ів. М. Стешенка “Марко Вовчок і його українські твори”; на дальших засіданнях предложені були розвідки й реферати: В.М.Доманицького “Марія Олександровна Маркович”; нові матеріали про Марка Вовчка, доложені Л.М.Черняхівською; В.М.Перетца “Нові інтермедії”; О.С.Грушевського “Нові матеріали про Костомарова”; Б.Д.Грінченка “Пісня про Дорошенка і Сагайдачного”; Г.Г.Павлуцького “Про українську артистичну творчість”; М.Ф.Біляшевського “Про український орнамент”; О.Г.Черняхівського “Нові теорії про походження людини”; І.М.Каманіна “Ще про пісню про Петра Конашевича Сагайдачного”; Б.Д.Грінченка “Нові дані про пісню про Сагайдачного”. Всього до кінця року відбулося 6 наукових зібрань і на них предложено 12 рефератів. Засідання сі розбудили значне заінтересування серед громадянства, притягали до себе багато слухачів і викликали не раз дуже живі дебати. Слідом рішено також організувати публічні лекції. Восени 1907 р. уряджено дві серії таких лекцій. М.С.Грушевський прочитав дня 10, 12 і 15 падолиста серію лекцій про “Культурний і національний рух на Україні в другій половині XVI в.”, і вони зібрали дуже показну і уважну аудиторію. І.М.Стешенко прочитав д[ня] 25/XI, 30/XI і 4/XII лекції про “Українських шестидесятників”. Третя серія, оголошена О.С.Грушевським, за недостатчею часу була ним відложена на пізніше — відбулася по новім році.

Разом із сим виникла справа наукового видавництва Товариства. Воно було предметом нарад уже на перших зібраннях Товариства і тоді рішено приступити з новим роком до видавання наукового річника Товариства. Але згодом виник проект періодичного видання — наукового журналу Товариства. Привід до сього дало рішення кружка “Киевской старины” припинити видання свого журналу. Вже в 1906 р. рішено було закінчити видавання “Киевской старины” 25-м роком його видання (1906-м). Супроти того була піддана гадка злучити сей журнал з “Записками” Львівського наукового товариства, але сей проект не знайшов співчуття в кружку “К[иевской] старины” й він рішив видавати в 1907 р. замість “К[иевской] старины” журнал “Україну” в змінений програмі, додавши до відділу наукового відділ публіцистичний. Коли ж організувалося в Києві “Наукове товариство”, видавці “України” рішили видання свого журналу залишити в надії, що Наукове товариство приступить до видавання свого наукового видавництва, яке заступить місце давнішого київського журналу*. Супроти сього серед членів Товариства знайшлися прихильники гадки, щоб Наукове товариство прийняло на себе традицію “К[иевской] старины” та видавало по її типу свій журнал; більшість членів, одначе, відхилила сю гадку,

з огляду, що “К[иевская] старина” мала характер ширший, не цураючись і популяризації науки, і белетристичної творчості, Наукове ж товариство повинно дати українському громадянству журнал строго наукового характеру: як ні бажане існування можливо більшого числа науково-популярних чи науково-літературних журналів, але від Наукового товариства українського громадянства мусить сподіватися в першій лінії чисто наукового українського видавництва, якого досі бракує в Росії зовсім. Після довгих дебат в сій справі на загальних зібраннях і потім на засіданнях Ради, куди ся справа була передана, рішено видавати науковий орган Товариства під титулом: “Записки Українського наукового товариства в Києві”, спочатку неперіодично книжками коло 10 аркушів кожна, так щоб протягом 1908 р. вийшла перша серія, запроектована в чотирьох книжках; друкувати в сім виданні розвідки й реферати, предложені на наукових засіданнях і в секціях Товариства, а також і прислані просто для сього видавництва — коли підходять під характер його: розвідки, замітки, огляди, критичні статті й оброблені матеріали, з різних галузей знання, а передусім з українознавства — української мови, літератури, історії, артистичної творчості, етнографії, археології, географії, права, економіки і статистики й ін.

Організаційна діяльність, крім засідань Рад і загальних зібрань, що збиралися в перших місяцях дуже часто (до кінця року 1907 відбулося 8 загальних зібрань — стільки ж, що й засідань Ради), проявилася також в організації секцій; до кінця року організувалися секції: філологічна й історична; перша вибрала своїм головою проф. В.М.Перетца, а секретарем Є.К.Тимченка, друга — головою проф. Г.Г.Павлуцького, товаришем його В.І.Цербину, секретарями І.Н.Джиджору і А.І.Яковлева; обидві розпочали свої заняття ще в минулім році. Третя секція — природознавча почала організаційну роботу вже по новім році. Загальне число дійсних членів Товариства з кінцем року дійшло до 54. Над ріжними планами наукових робіт і організацій, які обговорювалися на засіданнях Товариства, було б передчасним спинятися в сім огляді діяльності Товариства за минулий рік: буде на те час в обговоренні його діяльності за р. 1908.

З кінцем 1907 р., 30 грудня відбулося загальне зібрання для вибору нового бюро замість попереднього тимчасового. Вислухавши справоздання голови про діяльність Товариства в минулім році, зібрання вибрало на два роки по статуту з невеликими змінами те ж саме бюро і тим закінчився перший, переходовий, чисто організаційний період життя Товариства.

Розуміється, сеї організації в перший рік, чи власне — півроку життя Товариства положено тільки перші підвалини, і довга організаційна робота ще лежить перед ним. Товариство і спеціальніше — отсе видавництво його, яке пускаємо тепер в світ, поставило собі почесне, але й нелегке завдання — відбудувати “розсипану храмину” української науки, розбитої,

розруйнованої довгими часами репресій і заборон, безоглядного гнету і тиснення всіх проявів українського життя, а в тім і свобідного розсліду минувшості й сучасності українського народу, — зібрати наоколо себе робітників, що не переставали працювати в часах лихоліття на ріжних частях наукової української ниви і викликати з-поміж українського громадянства нові сили, охочі віддати свою енергію й здібності дослідям українського життя в минувшині й сучасності та популяризації наукових результатів серед ширших кругів нашої суспільності. Сіра непроглядна мряка, що залягла тепер навкруги, закривши широкі перспективи, які були відкритися перед нашим громадянством, не сприяє — се правда — широким розмахам енергії в роботі науковій, культурній, так само, як і суспільній. Але свідомість пекучої потреби культурних, наукових підвалин, відчута так сильно, так болюче в недовгий період громадянського оживлення, і в сі часи апатії, занепаду й зневір'я повинна бути стимулом до інтенсивної, запопадливої праці. Всі, кому дорогий розвій і поступ науки, дослідження минувшості й сучасності того краю, в яким живемо, того народу, до якого належимо, кому близькі нарешті інтереси українського культурного життя взагалі, — повинні прийти в поміч нашому Товариству й його науковому органу своїми працями, своєю енергією, повинні скупитися наоколо нього, щоб зробити з них — Товариства взагалі й його наукового видавництва спеціально — сильний і діяльний орган інтенсивної й планової наукової роботи, свобідного і об'єктивного, справді наукового досліду, живе і ясне огнище наукової мислі. Жатва на нашій перелозі жде наукових робітників — многа. Приклад Львівського наукового товариства, що при засобах скромніших, в обставинах ще тяжчих, завдяки енергії невеликої громадки одушевлених наукових робітників в недовгій часі досягнула такі поважні результати, — перед нами. І ми сподіваємося, що серед громадянства українського не забракне і многих робітників, які своєю енергією й працею підтримають гідно наукові завдання й план, видвигнені Київським науковим товариством.

с. 175 ...грамота... одними дослідниками приймалася за автентичну, іншими за фальсифікат... — науковці, які після публікації М.Грушевського вивчали цю писемну пам'ятку, також приходили до діаметрально протилежних висновків. Одні публікували та використовували її у своїх дослідженнях як автентичний документ (див.: *Грамоти XIV ст.* — К., 1974. — С. 20–22; *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* — К., 1977. — Т. 1. — С. 24; *Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв.* — М., 1972. — С. 174–176; *Гумецька Л.Л.* З приводу замітки Богдана Струмінського про “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” // *Мовознавство.* — К., 1980. — № 5. — С. 91–92; *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської церкви (861–1996). — Львів, 1996. — С. 112), інші доводили, що це фальсифікат (*Купчинський О.А.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. — Львів, 2004. — С. 683–697), треті вбачали в першій частині грамоти вірогідний документ часів Любарта (*Хорошкевич А.Л.* Исторические судьбы белорусских и украинских земель в XIV — начале XVI в. // *Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства.* — М., 1982. — С. 114; *Флоря Б.Н.* Две грамоты князя Любарта. — С. 252–254; *Мицько І.* Князь Любарт та його родина // *Старий Луцьк.* — Луцьк, 2005. — Вип. II. — С. 45–46).

...сіл Рожища й Теремного... — Рожище — селище міського типу, райцентр, вперше згадується у писемних джерелах у 1377 р. (Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. — К., 1970. — С. 603). Теремне — тепер село Новородчанської сільради Острозького району Ровенської області (Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. — К., 1973. — С. 472).

с. 176 ...фальсифікат початку XVII віку... — на підтвердження такого датування дослідники наводять нову аргументацію (*Флоря Б.Н.* Две грамоты князя Любарта. — С. 250–254; *Купчинський О.А.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства. — С. 690–691).

Я.К.

Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво // *Записки Українського наукового товариства у Києві й його наукове видавництво.* — К., 1908. — Кн. 1. — С. 3–15.

Ініціатива заснування Українського наукового товариства у Києві (УНТ) належала, за визнанням дослідників, М.Грушевському, який і очолив це Товариство з першого засідання від 29 квітня 1907 р. На другому засіданні 25 травня М.Грушевський оголосив реферат з основними напрямками діяльності УНТ. За зразком Наукового товариства ім.Шевченка у Львові в УНТ організувалися історична, філологічна, природничо-технічна секції, а також медична та статистична комісії. Товариство видавало “Записки УНТ” (1908–1918; 18 томів), які виходили за редакцією М.Грушевського, В.Перетца, М.Василенка; “Збірники” окремих комісій та секцій; тримісячний журнал “Україна” (1914–1918 рр., 10 вип.). З 1921 р. УНТ разом зі своїми секціями увійшло до складу Всеукраїнської академії наук (ВУАН).

М.Грушевський при організації Української академії наук під час національно-визвольних змагань кінця 10-х — початку 20-х років ХХ ст. наголошував на тому, що саме УНТ було зав'язком української академії наук, відмовляючись співпрацювати з організованою академією наук у 1918 р. за гетьмана Павла Скоропадського. Ширше про академічну організаційну діяльність М.Грушевського написано у виданні: *Со-*

хань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. Михайло Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність. — К., 1993.

Гермайзе О. Праця Українського наукового товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України // Україна. — К., 1929. — № 1. — С. 31–37 (2-е вид.: Київська старовина. — К., 1992. — № 6. — С. 106–111); Житецький І. Заходи коло організації історичного товариства в Києві // Україна. — К., 1929. — № 1. — С. 23–30; Онопрієнко В.І., Щербань Т.О. Українське наукове товариство // Вісник Академії наук України. — К., 1990. — № 11. — С. 62–75; Щербань Т.О. Фундатори Українського наукового товариства. — К., 1992. — 47 с. (подані короткі нариси про В.Антоновича, М.Грушевського, П.Житецького, В.І.Вернадського); Ляхоцький В. Українське наукове товариство в Києві // Київська старовина. — К., 1998. — № 6. — С. 16–21.

с. 177 ...як тільки упали цензурні заборони, що творили такі ненормальні й прикрі обставини для культурного українського життя... — зникнення цензури та заборони української мови в Російській імперії зникли після прийняття весною 1906 р. закону про пресу (“Временныя правила о печати”), за положеннями якого дозволялось засновувати пресові органи та друкувати газети й часописи іншими мовами, окрім російської.

с. 182 Перше засідання відбулося дня 16 вересня [1907]; на нім доложені були реферати... — перераховані далі реферати були опубліковані в перших випусках “Записок УНТ” та інших виданнях Товариства.

Коли ж організувалося в Києві “Наукове товариство”, видавці “України” вирішили видання свого журналу залишити в надії, що Наукове товариство приступить до видавання свого наукового видавництва, яке заступить місце давнішого київського журналу — часопис “Україна” виходив за активною участю наукових сил Українського наукового товариства з 1907 р., проте через суперечки в середині Товариства припинив свою роботу в тому ж році. Тільки з 1914 р. УНТ відновило вихід друком часопису, який став його друкованим органом (див.: Науковий часопис українознавства “Україна” (1907–1932). Показчик змісту / Укл. Р.Майборода, В.Врублевський. — К., 1993).

М.К.

Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності

Публікується за виданням: Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності // Записки Українського наукового товариства у Києві. — К., 1909. — Кн. III. — С. 5–14; Відбитка. — К., 1909. Друге видання вийшло у діаспорі: Український історик. — Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1984. — Рік. XXI. — Ч. 1–4 (81–84). — С. 193–199.

Про відносини В.Антоновича і М.Грушевського писав детальніше: Гирич І. М.Грушевський і В.Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам’яті В.Антоновича. — К., 1993. — С. 133–160.

Автограф праці під назвою “Основні ідеї творчості Володимира Антоновича”, видрукований без будь-яких змін, зберігається в: ЦДІА України у Києві. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 194, арк. 12–25. У цій же справі зберігається автограф М.Грушевського без назви (арк. 3–11 зв.), який за змістом, структурою та окремими фразами відповідає статті “Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності”. Найвірогідніше, це текст промови пам’яті В.Антоновича, виголошеної на засіданні УНТ у Києві 16(29) березня 1908 р., про яку М.Грушевський писав у примітці до своєї опублікованої студії: “Рукопись моя загубилася і я відтворюю її по пам’яті”.

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916) . . . . .</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)